

Polemika

Aleš
Lokar

Razvoj Slovencev kot sistem

Pred približno letom dni sem v *Sodobnosti*¹ objavil esej *Nekaj nekonvencionalnih misli o razvoju slovenskega naroda*. Nanj sta se s kritičnimi pripombami oglasila Katarina Šalamun-Biedrzycka² in Janko Kos³. Posredno se je opiral na moje teze in na isto temo razpisal Marijan Kramberger kar v dveh zaporednih esejih⁴, ki so imeli v javnosti dokajšen odmev.

Bilo je tudi precej razburjenja z raznih strani, ki bi ga po mojem prav lahko zamenjali s tehtno argumentacijo. Prepričan sem, da je veliko bolj koristno, če se napačnemu stališču postavimo po robu z argumentom, ki ga pobija in mu jemlje notranjo silo, kot pa z živčnimi izjavami, ki avtorja ali skupino le še bolj podkrepijo v prepričanju, da je imel prav. Sem za takšno situacijo v kulturi, kjer bi lahko »več rož cvetelo«, saj rože brez prave življenjske sile takó kar same od sebe venejo, medtem ko tiste, ki poganjajo globoke korenine, rastejo, četudi jih kosimo.

V različni predelavi so moje izhodiščne misli izšle dokaj izmaličene, zato se počutim »pars in causa« in bi želel dodati nekaj pripomb, da preciziram in po potrebi dopolnim stališča, ki sem jih takrat razvijal in zastopal.

Oproščam se bravcem za zamudo, s katero »stopam v areno«, toda iz poklicnih razlogov me nekaj časa ni bilo v Evropi, tako da sem si lahko šele pred kratkim ogledal vse to gradivo.

1. Katarina Šalamun-Biedrzycka je mnenja, da misli, ki sem jih razvil v eseju *Nekaj nekonvencionalnih misli*... nikakor niso nekonvencionalne, temveč celo »škodljivo konvencionalne«. Ni mi sicer jasno, kje in zakaj naj bi bile moje misli škodljive, upal pa bi si podvomiti, da so tako zelo konvencionalne, če se je pa zaradi njih vzdignilo toliko prahu. Nekaj nekonvencionalnega je že moralo biti v njih, drugače »vse tiho bi bilo«. Vendar priznam, da so marsikje ostale na ravni nedodelanosti in intuicije. Zato pa sem tudi tega »dialoga« (beri: dialektike) vesel, ker mi daje priložnost, da razčistim in na novo pregledam nekatere pojme.

Vzemimo prvo točko, ki jo omenja Šalamun-Biedrzycka: tezo o izjemnem razvoju slovenskega naroda, na katero mi je baje prepričljivo odgovoril že Janko Kos v predhodni polemiki.

¹ *Sodobnost*, 6, 1971.

² O mitih, Prešernu in nekonvencionalnih mislih, *Sodobnost* 8—9, 1971.

³ *Legenda o Prešernu*, *Sodobnost* 8—9, 1971.

⁴ *Slovenofilija slovenskih književnikov*, *Sodobnost* 7, 1971. Poskus drugačne ljubezni do Slovencev, *Sodobnost* 8—9, 10, 11 1971. Kramberger me sicer nikjer ne citira, kar daje vtis, da je vse iz »njegovega zelnika«, vendar pa je povezava med mojim spisom in njegovim očitna. Opazil jo je tudi Janko Kos, zato celo trdi, da me je Kramberger »obnovil«.

Da bravcu osvežim spomin, naj na kratko obnovim zgodovino te debate. Vse se je začelo z mojim člankom v Naših razgledih⁵, kjer sem izrazil prepričanje, da je razvoj Slovencev kot naroda dokaj netradicionalen. Izjema se mi namreč zdita vloga in pomen, ki sta ju imela kultura in literatura v procesu našega narodnostnega nastanka. Stvar sem uprispodbil tako, da sem na nekaj primerih iz zgodovine pokazal, kako se po navadi kultura razvije šele takrat, ko narodi dosežejo višek na ekonomskem in političnem področju.

V Sodobnosti je nato Janko Kos⁶ polemiziral s to tezo in izrazil misel, da ni na splošno res, da se kulturni razcvet pri narodih začenja šele, ko ti imajo za sabo že ustaljeno ekonomsko in politično osnovo, in drugič, kar iz prvega sledi, da slovenskega razvoja ni mogoče imeti za nekaj posebnega. Tezi sta očitno povezani: če je res, da kulturni vzpon sledi ustvarjanju materialne baze, potem je pač tudi res, da je vzpon kulture pri Slovencih nekaj izjemnega, ker pač ni šel po tej poti.

Zdi se mi, da sem v polemiki, ki je sledila Janku Kosu, *precej prepričljivo* dokazal prvo tezo, saj se o tem ni več oglašil.⁷ Ker druga teza skoraj premočrtno izhaja iz prve, sem mislil, da je ni več potreba tako železno dokazovati. Vendar, kot je videti, Šalamun-Biedrzycka ni istega mnenja, zato sem pač primoran navesti še nekaj dejstev, da svojo zamisel preciziram.

1. Torej teza (ne bo odveč, če jo strnjeno ponovim): trdim, da je bil razvoj Slovencev precej izjemen, vsaj toliko, da ga v podobni obliki ni doživel nobeden od naših sosedov. In sicer je ta izjemnost v vlogi, ki jo je pri nas imelo kulturno gibanje kot nadomestek za zgodovino (politiko, vojskovanje, osvajanje, zmage in poraze). To gibanje za kulturo je bilo v pomembni zvezi s socialnim dvigom množic. V njem pa je imela emblematično vlogo kultura. Prešeren je naš prvi in glavni narodni junak, v pomenu, ki ga imajo drugod zgodovinski heroji (recimo, Garibaldi pri Italijanih). Metoda dokazovanja: če mi uspe dokazati, da pri nobenem od narodov, ki obkrožajo Slovence, ni videti podobnega razvoja, menim, da je moja teza precej dokazana. S tem bi namreč dokazali, da je tip razvoja, ki ga imamo pri Slovencih, nekaj avtohtonega, nekaj, kar je tipično za naše razmere, nekaj, kar je zrastle pri nas in ni bilo prineseno od drugod. Narodi po navadi sprejemajo kulturne vplive od sosedov, in če mi našega razvoja nismo posnemali pri nobenem od njih, je to pač znak, da je ta razvoj precej naša posebnost.

Sicer bi kak pikolovec lahko rekel, da primerjava le z najožjimi sosedi ni zadostna — vplivi lahko pridejo še od dlje — toda menim, da je teza, če vzamemo v poštev vse najožje sosede, že dovolj trdna. Če kdo ni zadovoljen, pa naj se potruži in naj jo skuša razširiti še na druge narode.

⁵ Naši razgledi, št. 1 (456), leto XX, 1971.

⁶ Sodobnost, 3, 1971.

⁷ Lahko pa bi mu jo še s celo vrsto drugih primerov. Pravkar sem za zabavo prebral Montanellijevo knjigo *La Storia dei Greci* (Zgodovina Grkov), kjer ta italijanski avtor opisuje vzpon Aten v stari Grčiji. Iz opisanega sosledja povsem naravno izhaja, kako je bil sijajen razcvet atenske kulture, umetnosti, drame in poezije možen šele tedaj, ko so Atene po daljšem zgodovinskem obdobju postale gospodarska in mornariška velesila Sredozemlja.

Naši ožji sosede so: Hrvati, Madžari, Avstrijci in Italijani. Začnimo s temi zadnjimi.

Formacija Italijanov kot naroda je nedvomno precej drugačna od naše. V tistem sklopu vrednot in informacije, iz katerih se hrani narodna zavest, najdemo elemente, kot so razcvet umetnosti, arhitekture in književnosti v srednjem veku in v renesansi, ki ju lahko imamo za zlati obdobji v nastajanju italijanske civilizacije, predvsem pa je pomembno politično gibanje, ki je pripeljalo do združitve Italije v prejšnjem stoletju. Tu imajo glavno vlogo predvsem tri imena: Cavour, Mazzini in Garibaldi. Torej diplomat, ideolog in vojskovodja. Ob zmesi informacije, ki so jo ustvarili s svojim delom ti ljudje, se kuje italijansko narodno čustvo. Kot negativen element pa sami Italijani radi omenjajo dobo katoliške protireformacije, ki je Italijo za nekaj stoletij odrezala od najbolj živih evropski tokov in, ki naj bi bila kriva celo za nekatere negativne poteze italijanskega značaja, predvsem na relaciji posameznik—oblast, pri kateri prihaja do veljave tako imenovana civilna pomanjkljivost.

To je sicer hudo shematično, vendar pa se že iz teh elementov dá razbrati, v čem je podobnost in v čem so bistvene razlike med nami in Italijani.

Podobnost je nedvomno v tem, da ima tudi v italijanski ideologiji (če naj jo takó imenujemo) kultura veliko vlogo. Ker tudi Italijani nimajo bogvekakó bleščeče zgodovine — saj se morajo sklicevati celó na rimski imperij, kadar so nacionalistično navdahnjeni — se tudi ti radi zatekajo v kulturo. Razlika pa je v tem, da pri njih kulturno gibanje nikoli ni imelo socialne vloge. To se pravi, da tudi ni bilo nikoli »kulturno gibanje«, v pomenu, ki ga ima pri nas. Italijanska kultura je razen redkih izjem klasična kultura, to se pravi, kultura, ki jo ustvarjajo posamezniki v senci dvorov, kraljev, oblasti. Zato je v italijanski zavesti povsem naravna shema, ki vidi kulturo kot najlepši cvet, ki ga je dala od sebe skupnost, ki se je povzpela na konico ekonomskega in političnega razvoja: Firenze za Medičejcev, Benetke v šestnajstem stoletju ipd. Medtem ko je bila za Cankarja kultura cvet v gumbnici berača, je za Italijane prav gotovo roža v gumbnici bogatega fevdalnega gospoda.

Bistvo teh razlik je socialno. Italijani se niso nikjer in nikoli niti približali enoslojnosti, ki je takó tipična za našo preteklost. Italija je klasična dežela številnih precěj ostro zarezanih razredov, in to dokaj še danes. Za Italijo je tipična ločitev med mestom in deželo, med prebivalci mesta in kmečkimi sloji. Beseda kmet je v italijanskih ustih skoraj psovka, na jugu pa uporabljajo tudi sinonim »cafone«, ki je psovka. Pomanjkanje tako imenovane ljudske kulture je še danes eden izmed osnovnih problemov italijanske družbe. Ne moremo razumeti razcveta iracionalnosti ob problemu revolucije, ki smo ga doživeli v zadnjih letih v Italiji, če ne razumemo stanja tradicionalne pod-kulture, v katerem so stoletja in stoletja italijanski nižji sloji. V tem smo Slovenci pred njimi. Italijani so imeli (in še imajo) bogato kulturo na višji ravni, niso pa nikoli imeli kulture za ljudstvo, kakor jo mi imamo že na samem začetku našega razvoja. Naša kultura na višji ravni ni nikoli dosegla italijanske, razen posameznih primerkov, naša ljudska

kultura jo pa daleč prekaša. Združitev Italijanov v en narod je v veliki meri delo meščanstva in višjih slojev, ki so v ta namen ustvarili ideologijo združitve na geografski bazi.⁸ Pri tem pa so dejansko stopili v en narod precej različne etnične elemente: razlike med italijanskimi tako imenovanimi dialekti so velikokrat večje od razlik med polnopravnimi jeziki romanskega ali latinskega izvira. Dejansko imamo lahko te dialekte za prave pravcate neolatinske jezike »in fieri«, katerih razvoj je pretrgalo gibanje za združitev dežele. Nobenega dvoma ni, da sta etnični in socialni strukturi slovenskega in italijanskega naroda ter njuna kulturna profila različni.

Avstrijci. Avstrijci so prav takó del zahodne kulture kot Italijani, vendar je njihova »narodna zavest«, če naj jo takó imenujemo, že zopet povsem drugačna. Dejal bi, da odigravajo tu pomembno vlogo miti iz preteklosti: predvsem mit Habsburžanov. Avstrijci še zmeraj kar naprej vztrajno sanjajo o svojem izgubljenem imperiju. Ko povprečni Avstrijec potuje po deželah, ki so bile del monarhije, teži za tem, da na vsako stvar gleda skozi optiko te monarhije. Na pročeljih ljubljanskih palač išče dvoglavega orla, v legi tržaškega pristanišča navdih Marije Terezije, itd. Vse drugo, kar je temu sledilo, pa kratkomalo omalovažuje. Zanimivo je, da se le stežka sooča s spremembami, ki so odtlej nastale. Recimo, še danes mu bo težko priznati obstoj slovenskega naroda, ne zaradi kakšne hudobije, kakor bi mu radi podtaknili mi, temveč čisto preprosto zato, ker ga za monarhije ni imel v evidenci. Moj znanec, velik Slovenec, je nekoč kot turist obiskal dunajski parlament, in ko mu je vodič razlagal, kateri narodi so živeli v monarhiji, je južno od Nemcev omenil le Hrvate. Še danes imajo mnogi Avstrijci Slovence za nekakšne slovensko govoreče Nemce. Pa še drug element njihove zavesti: pred časom je novinar vprašal kanclerja Kreiskega, ali so Avstrijci srečen narod. »Da,« je odgovoril Kreiski, »in sicer zato, ker govorijo nemško, pa nimajo Prusov, ker imajo socializem, ali brez stalizma, ker je njih premier židovskega rodu, pa nimajo trenja z Arabci.« Zdi se mi, da ta odgovor prav dobro izraža tisto mešanico meščanskega samozadovoljstva, ki je tako tipično za Avstrijo, to majhno, a »srečno« alpsko deželo, ki se počuti s svetom bot. Čeprav imamo med Avstrijci in Slovenci določene podobnosti, ki nikakor niso majhne, saj smo tisoč let preživeli v skupni državni tvorbi, pa je velika razlika med nami in njimi že zopet socialne narave. Avstrijci so ostanek tistih višjih plasti, ki so nekoč prevladoval pri nas. V svoji zavesti torej nimajo podobnega socialnega vzpona niti ni pri njih kulturno gibanje imelo socialne vloge, kakor jo je pri nas. Že zopet je to kulturno gibanje, ki se zdi Kosu in Šalamun-Biedrzycki takó samoumevno, tisto, kar nas od sosedov najbolj ločuje.

Madžari. Ti sicer imajo figuro barda Petoefija, ki spominja nekoliko na Prešerna, vendar pa bi dejal, da je ta podobnost le površna. Kolikor mi je znano, igra v njih zavesti določeno vlogo misel na zgodovinske vojne: v panonsko nižino so prišli kot bojevito nomadsko pleme, ki si je podjarmilo

⁸ Italija je med evropskimi deželami ena tistih, ki se najlaže geografsko razmejuje in odmejuje. Apeninski polotok obkroža morje, na severu pa imamo lok Alp, ki stoji okoli padske nižine kot kak zid. Že Mazzini je bil dejal (citiram po spominu): Če hočeš določiti meje naše domovine, postavi šestilo v sredino ravnine in ga naravnaj na obronke Alp, ki se dotikajo Tirskega morja, potem napravi z njim polkrog, do Jadranskega morja.

tamkajšnja ljudstva in si ustvarilo agrarno aristokracijo. To jim je dovoljevalo, da se v svoji zavesti in samozavesti enačijo s tako imenovanimi »zgodovinskimi narodi«. Tip mentalitete je povsem drugačen od tistega, ki smo ga razvili Slovenci. Mislim, da je za madžarsko preteklost predvsem značilna veleposestniška kasta, ki je stoletja prevladovala v njihovi skupnosti. Prav takó bi dejal, da pri njih kultura ni imela podobne narodno-budniške funkcije, kot jo je pri nas. Zato tudi verjetno ne moremo Petoefija enačiti s Prešernom. Čeprav sta bila sinova istega svetovnega nazora, romantike, je bila njuna objektivna vloga zaradi okoliščin, v katerih sta se znašla, dokaj drugačna. Drugačno je — recimo — že to (precej bistveno, bi dejal), da je Petoefi-Petrovič iz šibkejše, podvržene srbske etnije prešel v močnejšo, madžarsko, medtem ko je Prešeren s svojim peresom šel po obratni poti: iz nemščine v slovenščino.

Hrvati. Po vsem tem bi bilo pričakovati, da se Slovincem po značilnostih še najbolj približujejo Hrvati. In res je tako, predvsem kar se tiče etnične in socialne baze, iz katere je začel nastajati narod in iz katere se je porajalo nacionalistično gibanje v prejšnjem stoletju. Tudi za Hrvate so značilne široke ljudske množice, številčnost kmečkega sloja. Ne smemo pozabiti, da so kmečki punti bili slovensko-hrvaška zadeva. Tudi Hrvati so precej »nezgodovinski narod«.

Prav zaradi tega pa je presenečenje tem večje, ko opazimo, da so iz te podstati razvili povsem drugačno kulturo in zavest. Čeprav je za nepripadnika kakšnega naroda težko prodreti v tisti sklop vrednot in emblemov, ki ustvarjajo skupinsko narodovo psihologijo drugega naroda, pa vendar, kadar vzame človek v roko revijo ali knjigo, kjer se sami Hrvati dotikajo svoje narodne problematike, bi sodil, da se njihova narodna zavest hrani s takšnimi informativnimi elementi, kot je obstoj srednjeveškega kraljestva, navezanost na katoliško tradicijo, sijaj dubrovnške pomorske države s svojo dvojezično kulturo, sploh dalmatinska in primorska tradicija, pa še ponos na Zagreb »taj divni grad«, Pariz vzhoda, kot sem slišal, da so ga imenovali izobraženi in neizobraženi Hrvati. Stvar, ki je v tem kompleksu ne gre omalovaževati, je tudi trenje s Srbi, tem pravoslavnim elementom, do katerega so Hrvati razvili poseben odnos, kjer sta več in manj-vrednost čudno pomešani.

Dejal bi, da je razlika med nami in njimi že zopet socialna. Kljub širokim masam in kmečkim množicam so Hrvati, takó ali drugače, rešili iz srednjega veka v sodobnost sloj (čeprav tenek) na višji ravni. Nekoč sem bral, da so Hrvati skozi vso zgodovino obdržali neko svojo nacionalno fevdalno plast, sicer ne na najvišji, pač pa na neki srednji ravni. Ta plast je kljub svoji sorazmerni nepomembnosti ustvarjala določeno zgodovino. Spominjajmo se le Frankopanov, Jelačića, Zrinjskih, dubrovnške gospode ali pa kapitanov, ki so poveljevali na ladjicah senjskih piratov. Vse to je netilo nacionalni mit v devetnajstem stoletju. Ni jim bilo treba mitizirati kulture, to se pravi kulturo postavljati na mesto zgodovine. Zato pa pri njih kultura tudi ni imela socialne funkcije ali je ni toliko kot pri nas. Zato pa tudi Hrvati niso takó radikalno »razsvetljevali« svojih kmečkih slojev, kakor smo jih mi. Iz tega sledi, da je zarez med kmečkimi in višjimi sloji pri Hrvatih ostala precej nedotaknjena do sodobnosti. Kot vidimo, je tu cela veriga faktov, ki slede drug iz drugega po čisto železni logiki.

Ni rečeno, da mnoge težave, s katerimi se Hrvati srečujejo še danes, ne izvirajo iz te razklanosti med množicami in intelektualci, ki je tipična za njihove razmere. Noben pojav danosti ni iz samih slabih strani: zaradi svojega nižjega izvora smo se mi v zgodovini bolj radikalno lotili usmerjati socialni dvig množic in s tem ustvarili neko stvar, ki se zdi, površno gledano, prav nič pomembna, pa je v resnici izredno redka in dragocena: ljudsko kulturo, prosveto.

Ne bi zgubljal drugih besed. Mislim, da je moja teza dokaj trdno izšla iz gornjega razmišljanja.

2. Kakor sem bil omenil že v prejšnji razpravi, se v takšno dokazovanje ne spuščam preveč rad, in to iz več razlogov. Prvi in glavni je vsekakor ta, da je zelo težko prodreti v tujo narodno zavest in mitologijo. Tip narodne zavesti vsakega naroda ni namreč nekaj objektivnega, kar bi se dalo obravnavati iz izključno objektivnega stališča. To je razlog, zaradi katerega je za takšna in podobna vprašanja zelo težko izdelati rigorozno znanstveno metodo. Narodna zavest je tudi, in rekel bi, skoraj predvsem, optika, leča, skozi katero gledamo na svet zunaj sebe. Narodna mitologija in emblematika je tudi in predvsem sredstvo za presojanje sveta zunaj nas. To pa pomeni, da smo, ko opisujemo in presojamo svet okoli sebe, stalno pod pritiskom, da ga razlagamo z našimi spoznanji, da iščemo v njem nam znane asociacije in elemente informacije. Zato je tako težko prodirati v tuje svetove zavesti, in kar je najtežje, biti do njih pravičen.

Vendar pa imamo mi, ki živimo na meji, poleg cele vrste neugodnosti, ki izvirajo iz našega neudobnega položaja, tudi ugodnost, da v tem pogledu več vidimo kot drugi. Že od detinstva smo govorili dva, tri jezike, stalno se nam je treba soočati s tujimi svetovi, zato imamo vanje nekoliko več dostopa kot tisti, ki živijo sredi velikih enotnih sklopov, kjer so razlike majhne in prehajanja le odtenki. Že od mladih nog smo te probleme stalno občutili na svoji koži, zato pa smo verjetno razvili posebno občutljivost zanje, poseben organ, ki nam pomaga ločevati in razločevati na področju, katerega racionalna obdelava je še povsem na začetku. Priznam, da se s takšnimi in podobnimi vprašanji večkrat spoprijemamo skoraj docela intuitivno: čutimo, da je tu nekaj važnega in pomembnega, kar ureja in odreja odnose med ljudmi, a opažamo tudi, da so instrumenti, ki jih uporabljamo za analizo, še nedodelani in nepopolni. Vendar pa tudi opažamo, da so ti problemi stalno tu in jih je treba nekako načenjati. Pred kratkim sem nekaj mesecev preživel v Severni Ameriki. Name je ta dežela delovala kontrastno prav zaradi tega, ker sem tam pogrešal raznolikost, stalno menjavanje in soočanje kulturnih svetov, ki je tako značilno za naše razmere. Prijatelj mi je rekel: »Če hočeš v Ameriki vedeti, v katerem kraju si (to velja predvsem za manjše kraje), se moraš peljati na rob naselja in si prebrati njegovo ime.« Na prvi pogled bi sodili, da to naše vrtanje v različne kulturne svetove (ki je najprej eksistenčne narave, potem še umsko-racionalne) iz širšega vidika ni pomembno, prav zato, ker eksistirajo takšni sklopi, kakor Združene države, Kitajska, Sovjetska zveza, Indija, kjer takšna vprašanja morda niso med najbolj perečimi. To je po eni plati res, po drugi pa imamo pred sabo svet, ki se ne širi več, to se pravi, da se

v prihodnosti narodi ne bodo več mogli ekspandirati navzven, temveč le navznoter. V tej perspektivi ima to naše vrtanje v probleme dialoga veliko, dejal bi, izredno prihodnost.

To, da je kulturni milje, ki mu pripadamo, predvsem optika, s katero gledamo na svet zunaj sebe, ima kopico posledic. Ena je recimo ta, da Slovenci stalno težimo za tem, da iščemo nekoga z vlogo Prešerna v zgodovini drugih narodov ter interpretiramo kulturno zgodovino naših sosedov v smislu in pomenu, ki ga ima za nas. Prav takó pa se dogaja, kadar skušamo razložiti naš in narodni nastanek pripadnikom drugih narodnosti, da oni to razumejo skozi optiko svoje nacionalne mitologije in ideologije ter skozi dogodke in osebnosti svoje nacionalne zgodovine. Takšno ravnanje neštetokrat opazimo in ga negativno občutimo, saj je to eden izmed najbolj bistvenih izvirov za nesporazume in nerazumevanje med narodi.

Primer, ki mi je blizu. Glede zgodovine Jugoslavije so Italijani skovali krilatico, ki smo jo v preteklosti večkrat slišali: »Srbija, Piemont Jugoslavije«, ki naj bi jim s primerjavo iz svoje zgodovine pojasnila vlogo in odnose, ki so botrovali genezi Jugoslavije kot politični tvorbi po prvi svetovni vojni. V tej primerjavi je Italijanom vpliv lastne optike močnejši kot pa dejstvo samo na sebi. Vendar je razumljivo, da pojava samega na sebi ne bomo nikoli razumeli, če bomo nanj gledali le skozi svojo optiko. Če hočemo to doseči, moramo zavreči shemo, mit, ki je zakoreninjen v naših možganih in fakt sprejeti kot tak, ne da bi ga skušali udomačiti in prilagoditi naši strukturi mišljenja. Nasprotno, svojo strukturo mišljenja moramo razširiti takó, da novi fakt najde v njej prostora. Srbija je Piemont Jugoslavije samo v tem smislu, da je edina izmed poznejših jugoslovanskih dežel, ki je kakor Piemont, imela že pred prvo svetovno vojno svojo samostojno državo in je kakor Piemont imela svojo vojsko in kralja, ki so se bojevali proti stari Avstriji. Toda to je le površna podobnost. V resnici imamo med dvema deželama celo vrsto dejstev in pojavov, ki so bistveno različni. Medtem ko se je Piemont že takoj na začetku programatično usmeril v svojo razširitev na vso Italijo, predvsem po Mazzinijevi zaslugi, se sprva Srbija sploh ni mislila razširiti na tiste dežele, ki so pozneje postale Jugoslavija. Znano je, da so si pod imenom Jugoslavija zamišljali bolj povezavo med Srbi in Bolgari kot pa med Srbi, Hrvati in Slovenci. Zato ima združitev teh treh narodov v eno državo določeno mero naključnosti. In menim, da prav iz tega izhajajo mnogi nesporazumi, ki so pozneje stalno pretresali sožitje v Jugoslaviji, ki je mnogo-nacionalna, medtem ko je Italija eno-nacionalna. Dejal bi, da o pravi, načrtni združitvi jugoslovanskih narodov lahko govorimo le med drugo svetovno vojno, ko je nastajala zamisel federacije na podlagi čim širšega sodelovanja in enakopravnosti. Piemont ni nikoli imel tega problema v tej obliki. Italijo je združil in administrativno razdelili na province po francoskem vzorcu, iz Turina sta se kraljevska hiša in vlada preselili v Rim in tam začeli upravljati pridobljeno deželo.

Italijani so izhajali iz opisane ocenitve položaja, zato so dolgo napačno interpretirali jugoslovansko stvarnost. Pred leti smo v italijanskem časopisju večkrat zasledili domnevo, da je Jugoslavija v procesu »narodnostnega združevanja«. Splošna predvidevanja so bila ta, da se bo beograjski centralizem zmerom bolj krepil, da bo vsejugoslovanski element postajal zmeraj

močnejši, dokler ne bi nastala fuzija, zlitje v en narod. V skladu s svojim modelom mišljenja so Italijani pričakovali, da bo šel razvoj v Jugoslaviji po isti poti kakor pri njih. V vsem pa je bilo tudi nekaj večvrednostnega občutka, kar je tipično za mite, češ: Srbija je Piemont Jugoslavije, toda petdeset let za pravim Piemontom, Jugoslovani so v procesu narodnostnega združevanja, toda sto let za nami, ipd. Mit nastane zmeraj tedaj, ko menimo, da je naš model perfekten in se mu mora vsa zunanja stvarnost pokoriti.

Že večkrat sem zapisal, da je podiranje shem izredno težko opravilo, ker moramo pri tem zrevolucionirati celotno strukturo svoje zavesti. To pa je težavno, mučno in boleče. Edina možnost, s katero bi lahko to dosegli, je le stalna konfrontacija z dejstvi. Dejstva stoje zunaj nas in neodvisno od nas, in če smo zmožni, da se z njimi soočamo, nam to pomaga pri reviziji naših umskih struktur.

Šele ko so Italijani po Rankovičevem padcu opazili novo dejstvo, se pravi, da razvoj v Jugoslaviji ne gre v smer, ki jo je nakazoval njihov model mišljenja, so začeli spreminjati mnenje o tem razvoju; dejal bi predvsem, da so končno začutili, da je ta proces bistveno drugačen od njihovega, da mu vladajo drugačni zakoni in logika, da je avtonomen, da ga ne morejo miselno podrežati svojemu modelu.

Morda bi kdo mislil, da je to delovalo odbijajoče in se je pri Italijanih zanimanje za Jugoslavijo zmanjšalo. Prav nasprotno je res: to je pri priči povečalo interes za Jugoslavijo, izšle so knjige, revije in časopisi so ji posvečali članke in prostor. Televizija je začela oddajati celo vrsto oddaj, namenjenih poznavanju bližnje dežele. Jasno! V bistvu je zanimivo samo to, kar je avtonomno in drugačno, to, kar se ne podreja našim shemam in mitom, to, kar nas mitov rešuje. Miti so zlate kletke, v katere se samozaljubljeno zapiramo sami, vendar v njih ne moremo živeti. Za človeka je nujno, da jih podira in prerašča.

Menim, da se v tem takó razširjenem pojavu skriva tudi bistven razlog za Kosovo prepričanje, da imamo na svetu celo vrsto narodov (predvsem manjših), ki so doživeli podoben proces kot Slovenci. To je le interpretacija sveta, gledana skozi slovensko optiko.

3. Dejstvo, s katerim se moramo stalno soočiti pri interpretaciji naše zgodovine in literarne zgodovine, je »socialni vzpon«. Toda Janko Kos vidi stvari drugače. O vplivu, ki ga je imel socialni aspekt na Prešerna, piše, recimo: »Teze, ki nam jih o Prešernu ponuja novo, antiromantično pojmovanje, so bolj podobne samovoljnim domnevam, le za silo podprtih z dejstvi, kot pa trdni, preverljivi ali vsaj kritično distancirani znanstveni sodbi.« Namesto tako imenovane »socialne teorije«, ki naj bi bila brez pravih dokazov, predlaga Kos drugo, lahko bi jo imenovali »psihološko teorijo«, ki je precej bolj zapletena in »prefinjena«, saj operira z odenki pravih pravcatih freudovskih kompleksov v Prešernovi psihi: Prešeren si je želel poroko z Julijo in si je ni želel, hotel je doseči ta konkretni cilj v svojem življenju, a si je tudi želel, da načrt propade. Sicer, sam Kos priznava, da je ta teorija prav tako nedokazljiva kot »socialna« in, skratka, so nedokazljive sploh vse takšne teze, ki bi dajale sklepati iz pesnikovega življenja na njegov pesniški svet in obratno.

Po Kosovem mnenju je med ustvarjalčevim življenjem in strukturo njegovega pesniškega sveta kot neka ločitev, diafragma, zaradi katere so-

dobna literarna teorija ne dovoljuje, da bi iz ene sklepali na drugo. Sicer Kos ne prisega na skrajno stališče fenomenologije, »za katero je avtorjevo delo brez zveze z avtorjevimi psihičnimi in sploh življenjskimi doživljaji«, zato pravi, da je v strukturi Prešernove poezije »Prešernovo empirično življenje kvečjemu gradivo, ne pa predmet, ki naj ga preslika«. Skratka, če naj povzamemo Kosove misli, ki so glede te točke nekoliko kontradiktorne: neka povezava med pesnikovim življenjem in svetom, ki ga ustvarja, sicer jè, a ta povezava je take vrste, da ni bolje določljiva. Zaradi tega je za literarnega zgodovinarja bolj primerno, da opusti raziskovanje teh elementov in se »zanima za ustroj in elemente njegovega pesniškega sveta«.

Ker sem že vnaprej slutil, da je specialist nagonsko nezaupljiv do vsega, kar je interdisciplinarno, to se pravi, do vsega, kar kaže na sledove, ki uhajajo iz njegovega lovišča, sem že v prvem eseju¹ skušal gesto parirati. Tam sem izrazil prepričanje, da je takšna obravnava neznanstvena, ker omalovažuje dejstva in resničnost.

Znanstvenik dela sicer z modeli, modeli pa do neke mere skoraj vedno omalovažujejo resničnost. Vendar je izmed vseh možnih najboljši tisti model, ki omalovažuje najmanjšo možno mero resničnosti, hkrati pa podaja kar najbolj popolno, logično in zaključeno razlago pojava. Seveda je zaradi teh protislovnih zahtev konstrukcija modelov kaj zapletena zadeva. Dober model nastane po navadi le v daljši dialektiki mnenj in nasprotnih mnenj.

Če se povrnemo k našemu primeru s temi dognanji, opazimo, da je Prešeren nedvomno navzoč v različnih strukturah, ki jih lahko postavimo okoli njega in njegovega dela: ena izmed možnih je vsekakor tista, ki jo predlaga Kos, to se pravi njegov pesniški svet brez zveze z vsem drugim. Druga je lahko tista, ki sem jo izbral jaz: pomen Prešerna v dinamiki našega narodnega nastanka, tretja pa je lahko spet tista, ki jo Kos razvija v članku Periodizacija slovenske romantike in Evropa⁹, kjer išče povezave med Prešernovo pesniško strukturo in podobnimi tokovi v Evropi. V vsakem od teh primerov vzamemo v poštev samo izsek iz realnosti, vse drugo pa omalovažujemo sintezi v prid. Jasno je napaka, če sedaj skušamo s takšnim modelom prehajati v razlago elementov resničnosti, ki jih model ne vsebuje.

Takó, verjetno, moj socialni model ni najbolj posrečen za razlago Prešernovega pesniškega sveta, kakor pač ne bomo z razpravljanjem o periodizaciji slovenske romantike, s klasificiranjem in preklasificiranjem literarnozgodovinskih obdobj razložili Prešernove dejanske, emblematične in motivacijske vloge v nastanku slovenskega naroda.

Šalamun-Biedrzycka mi očita nepoznavanje slovenske literarne zgodovine, ker sem napisal, da je bil Prešeren velik zato, ker je bil emblematični prvak tega našega literarno-prosvetnega gibanja. Takole piše: »Saj vsi vemo, kdo so bili prvaki tistega pokreta in kako so preganjali ubogega Prešerna zaradi njegovih ,pohujšljivih pesmi«.

Tu je med nama prav debel nesporazum, ker Šalamun-Biedrzycka izhaja iz naše tradicionalne literarnozgodovinske parabole, medtem ko sem jaz skušal prav ta model preseči. Iz celotnega konteksta mojega pisanja je jasno, da tu nisem imel v mislih trenutne politične situacije iz Prešernovih

⁹ Slavistična revija, 4, 1971.

časov in razmerje med Kopitarjem, Prešernom, Bleiweisom in Koseskim. Ta banalni »četverokot« prav dobro poznam, saj nam ga navdušeno uprispodbajajo na vsaki Prešernovi proslavi. Ne, tu mi je šlo za globalno »alokacijo« Prešerna kot emblematičnega junaka v naši zgodovini, to se pravi v širokem pomenu besede in v daljšem zgodovinskem obdobju. Značilno je, recimo, da so partizani ustanovili Prešernovo brigado ne pa brigade Koseskega. Zakaj? Očitno zato, ker so ideologi našega narodno-budniškega gibanja iz prejšnjega stoletja¹⁰ Prešerna skupaj z nekaterimi drugimi imeni iz naše literarne zgodovine (Cankarja, Gregorčiča, ipd.) postavili v naš narodni Olimp s pozitivno vlogo, medtem ko so nekatere druge osebe, Koseskega, Kopitarja in Bleiweisa, postavili vanj z negativnimi vlogami ali proti-vlogami. Zanimiva je karakterizacija pozitivnih junakov, ker se v tem kažejo vrednote, ki jih je narod v takratnem trenutku najbolj cenil: to so po eni strani »veliki pesniki in pisatelji, ki so dosegli evropsko raven«, po drugi pa — in to predvsem — tipični ljudje »socialnega dviga«. Samo v takšnih junakih se je ljudstvo lahko identificiralo v tistem zgodovinskem trenutku in v tistem trenutku relativne zrelosti zavesti.

Kos trdi, da moj socialni model ni znanstveno dokazljiv. Če meni, da ni laboratorijsko dokazljiv, mu dajem prav. V neeksaktnih znanostih nimamo možnosti, da bi modele preizkušali z eksperimenti.

Zato pa je šestokrat dovolj, če lahko pokažemo, da so dejstva, na katera se model naslanja, resnična. In to je v tem primeru prav lahko. Nihče ne more namreč zanikati, da se je Prešeren rodil v družini malega kmeta na Gorenjskem in je v življenju dosegel velik socialni vzpon do doktorskega naslova in odvetniškega poklica v Ljubljani. Če sta poklica malega kmeta in odvetnika na različnih klinih socialne lestvice (kar sta, kolikor je meni znano), potem je Prešernov socialni dvig povsem neovrgljiv. To je tako gotovo, kot to, da je Prešeren deloval v obdobju romantike, da je iz pisanja v nemščini prešel na pisanje v slovenščini ter je zrela leta svojega življenja preživel v Ljubljanski kotlini. Torej nisem napravil nič drugega kakor to, da sem geografski, časovni, jezikovni in literarnozgodovinski karakterizaciji dodal še socialno in iz nje skušal dobiti določene ugotovitve. Tu ni kaj »znanstveno dokazovati«, kot bi hotel Kos.

Iz sociologije in psihologije vemo, da socialni status in vzpon gotovo vplivata na človekovo osebnost, zato je domneva, da sta vplivala tudi na Prešerna, povsem upravičena, kakor je upravičena domneva, da je Prešeren pozimi nosil plašč (pač zaradi klimatskih razmer v Ljubljanski kotlini), čeprav tega morda ne vemo povsem neovrgljivo.

Z nekoliko paradoksa bi lahko trdili: ni treba, da jaz dokazujem Kosu, da je socialni vzpon vplival na Prešernovo delo, nehanje in življenje, temveč mora on dokazati meni, da ni. Dokazati mi mora, da je bil Prešeren »imun tega izvirnega greha«. Seveda, s podajanjem gratuite hipoteze o Prešernovem, po freudovsko in po kufkovsko zverženem značaju ni dokazano še prav nič, takih domislic mu lahko tudi jaz navedem na pretek.

Drži, da je Prešeren dosegel socialni vzpon, in zelo verjetno je, da je to vplivalo nanj, kakor sem pokazal jaz z nekaterimi elementi, z drugimi pa še bolj prepričljivo Marjan Kramberger.

¹⁰ Znano je, da med njimi zavzema važno mesto Stritar.

Tudi klasična romantična razlaga Prešernove prilike ni mogla mimo teh dejstev, le olepšati jih je skušala. Če so romantiki trdili, da »se Prešeren ni poročil z Ano, ker ga ni mogla razumevati«, je to isto, kot če mi danes trdimo, da se ni z njo poročil iz socialnih razlogov. Zakaj ga Ana ni mogla razumevati? Pač zato, ker je bila preprosto, neizobraženo dekle, ki ni mogla biti enakovredna družica doktorju in pesniku. Odkar vemo, da je v moderni dobi izobrazba eno izmed glavnih gibal socialne mobilnosti, vemo, da je to v bistvu socialni razlog, ki so ga romantiki v skladu z duhom časa preoblekli »v nedeljsko obleko«. Takó je nastajal mit o Prešernu.

4. Kako zelo je ta mit zakoreninjen, vidimo že po tem, da je celo Kosu kritična obravnava tega mita »vulgarni sociologizem« in »vulgarni materializem«. Prešeren je oltarček v naši narodnostni veri in gorje tistemu, ki se ga drzne dotakniti!

Vendar pa meni sploh ne gre za kakšno nihilistično podiranje tega mita, gre mi le za to, da na Prešerna po eni plati in na ves kompleks naše literature iz prejšnjega stoletja po drugi vzpostavimo bolj kritičen odnos in vidik. Če je Prešeren res velik (in jaz mislim, da je, le drugače, kot si to zamišlja klasična razlaga), bo iz te revije izšel še večji in mi bomo tudi izšli obogateni. V končni instanci težim za tem, da bi pri Prešernu in pri našem literarnem valu iz prejšnjega stoletja revalvirali tiste aspekte, ki so doslej ostali implicitni: to se pravi njihovo zgodovinsko vlogo nasproti njihovi literarnoestetski vlogi.

Ko mi Šalamun-Biedrzycka potanko razlaga vlogo Prešerna pri ustvarjanju slovenskega literarnega jezika, se v bistvu ne oddaljuje preveč od moje teze. S tem po mojem samo meče luč na še enega izmed načinov, kako so naši literati izvajali svojo zgodovinsko in socialno funkcijo in ustvarjali posamezne strukturne elemente tistega sistema, ki so ga sami pozneje oklicali za slovenski narod. Očitno je jezik bistveni povezujoči in razmejujoči podsistem takšnega sistema. Toussaint Hočevar je v svoji knjigi¹¹ prikazal, kako je bilo za nastanek industrijske družbe na Slovenskem treba premostiti prepad med kmečkimi množicami in vodilno plastjo. To je bila v določenem zgodovinskem trenutku glavna racionalizacija, ki jo je sistem zahteval. A to je bilo moč doseči le na dva načina: ali takó, da se mase asimilirajo v nemštvo višjega sloja, ali pa nasprotno, da se dežela slovenizira. Zgodilo se je to zadnje. Vendar pa bi bilo nápak misliti za to, ker se je zgodilo (ker tu je v bistvu napaka v mišljenju ljudi, ki omalovažujejo naš socialni vzpon), da je bila ta naloga lahka. Prav lahko bi se to tudi ne bilo zgodilo. Če beremo zgodovinske in socialne pisce iz tiste dobe, ko je slovenski narod nastajal, opazamo, da je malokateri od njih računali, da bomo v svojem naporu uspeli. Engels in Marx sta to precej jasno izpovedala. Avstrijski zgodovinarji, kakor recimo Bauer in Renner, pa so Slovence prikazali kot primer naroda, ki se je v zgodovini utopil in za katerega ni rešitve. Večina piscev je računala s tem, da se bomo v kratkem asimilirali v nemštvo, in verjetno je le malo manjkalo, da se to ni

¹¹ Hočevar Toussaint, *The Structure of the Slovenian Economy, 1848—1963*, izdala založba Studia Slovenica, New York, 1965.

res zgodilo. Videli smo, da se Avstrijci in Nemci še do danes niso prav ovedeli tega dejstva: nastanka novega slovenskega naroda na ozemlju, ki so ga imeli že skoraj povsem za svoje.

Glavna naloga, ki jo je imel naš literarni val iz prejšnjega stoletja, je bila v tako imenovanem ustvarjanju »narodne zavesti«. To je problem, s katerim se soočamo še danes. Treba pa se je zavedati, kaj se je pod to krilatico o »narodni zavesti« dejansko skrivalo. Tu se je skrivala ustvaritev tistega sklopa vrednot, ki bi našim ljudem, stoječim sredi socialnega dviga, pomogle, da se v tem procesu ne bi asimilirali. Kot sem že nekoč napisal:¹² »treba je bilo posloveniti socialni vzpon«. Naša reakcija »post festum« je v glavnem ta, da se svojega socialnega izvira zavestno ali podzavestno sramujemo. A to je otročje! Tega ne razumem! Zakaj bi se morali tega dejstva sramovati? Naš izhodiščni socialni status je bila naša danost, za katero nihče od nas ni kriv. Niti mi niti Prešeren. Kaj je mogel za to, da je bil sin malega kmeta in se je socialno povzpел? Veliko važnejše je to, da je dosegel socialni vzpon in je za tem potegnil za sabo celo ljudstvo, ves narod. Veliko važnejše je, da smo znali to situacijo prerasti (seveda, upoštevati moramo, da stopnje tega procesa še niso povsem za nami), da smo znali prav prek Prešerna in literature ustvariti mehanizem, ki nas je burno in viharo, kakor pravi pesnik, privedel čez zanke in pasti časa v moderno dobo. To je pri nas enkratno! Kaj podobnega se ni zgodilo — vsaj ne v tako radikalnem slogu — pri nobenem drugem evropskem narodu, kolikor je meni znano. V tem je določena veličina, ne pa sramota, kakor nas ves čas silijo misliti tisti ljudje, ki se ne znajo ali ne morejo odlepiti od kriterijev presoje, ki so jih podedovali iz preteklosti.

Vendar je stvar zanimiva tudi iz literarnozgodovinskega stališča. Jaz sicer nisem literarni zgodovinar, zato ne bi rad na tem področju nastopal kot nekakšen vase zaverovan diletant. Toda večkrat se tudi zunaj stoječemu in mislečemu človeku posreči pokazati na pojave, ki bi utegnili zanimati strokovnjaka. Vzemimo, recimo, življenje D'Annunzija in ga na kratko primerjamo z našimi literati, ki so živeli in delovali približno v istem obdobju.

D'Annunzio je bil, kot je splošno znano, literat najbolj tipičnega kova. Njegov socialni izvir (izhajal je iz visoke buržoazije) je pravo nasprotje s *socialnim izvirom naših literatov, ki so po večini izhajali iz kmečkega sloja*. Označujejo ga kot velikega esteta v pisanju in življenju. Moram reči, da se mi kot laičnemu uživalcu literature zde nekatere njegove pesmi kar lepe. Toda v določenem trenutku svojega življenja je začutil praznino svojega početja in si je želel soustvarjati zgodovino. Znana je njegova »Impresa di Fiume«, kjer se je polastil Reke s peščico svojih »najbolj zvestih«.

Mene tu sedaj ne zanima fakt kot tak iz zgodovinskega stališča, temveč razlog, zakaj je kulturnik, esteta zapustil svoje tako rekoč poklicno področje in se lotil »zgodovinske akcije«. To si razlagam takó, da je literatura zaradi literature, estetizem zaradi estetizma nekaj takega, kar tudi samemu ustvarjalcu ne daje popolnega zadoščenja. Verjetno je vsa velika literatura nekako povezana z realnostjo, v nekem odnosu je do nje in jo skuša z enim ali drugim sredstvom spremeniti ali vsaj preseči.

¹² Most, 21/22, 1969.

No, naša literatura iz prejšnjega stoletja je bila v ozkem odnosu z realnostjo svojega časa in je nanjo imela ogromen vpliv. Takó globoko je zaorala vanjo, da je v kratkem času (kaj je sto, dvesto let za zgodovino) popolnoma spremenila obličje določenemu ozemlju. Ustvarila je nekaj, kar se je zdelo takratnim mislecem nemogoče. Kljub Engelsovi napovedi, da iz »Kranjcev« ne bo nič, se je iz njih nekaj napravilo, nekaj ne povsem nepomembnega. Verjetno literature ne moremo soditi samo po tem, ali je imela učinek na zgodovino, na ljudi svojega časa in na njihove odnose. Vendar pa je tudi to element, ki ga moramo upoštevati. In če vzamemo v pretres našo literaturo samo iz tega vidika, potem se nikakor ne bi mogli strinjati s Šalamun-Biedrzycko, ki trdi, da je naša literatura v glavnem slaba. »Slaba« je namreč zelo splošna ocena, ki v bistvu nič ne pove. Slaba glede na kaj? Glede na takratno evropsko literaturo? Toda, in tu se moram zopet znova povrniti na izhodiščno tezo, saj je z njo sploh ne moremo primerjati! Imamo sicer neke formalne podobnosti, romantika tu in tam, realizem tu in tam, ipd., toda katera druga evropska literatura je morala delovati v takšnih okoliščinah kakor naša in s tako specifično nalogo? Katero drugo evropsko literarno gibanje je ustvarjalo nov narod iz kmečkega sloja? Seveda, vse te razne okoliščine so našo literaturo pogojevale zelo močno, takó, da se nikakor ni mogla sprostiti v čisti ustvarjalnosti, kakor se je lahko kak Tolstoj, ki je lahko po sedemkrat ali celo devetkrat prepisal roman Vojna in mir. Ne bi hotel Tolstoju jemati, kar mu gre, vendar je to, da je bil to bogat fevdalec brez pravega dela in poklica, prav gotovo prispevalo, da je lahko sprostil svoj genialni talent. Kljub temu pa imamo tudi med našo literaturo nekaj zelo dobrih, predvsem krajših stvari. Vse, kar je bilo v naši literaturi napisano, je globoko občuteno, je iz življenja izvito, če naj se tako izrazim. To je bila literatura, ki je delala na različnih področjih, na različnih nivojih, in to se ji seveda v vsakem pogledu pozna. Toda temu navkljub in celó prav zaradi tega je to zanimiva literatura, ki je še nismo znali svetu prikazati tako, kot ji gre.

5. Vrnimo se sedaj h Krambergerjevim razpravam, ki so še prav posebej razburile našo kulturno srenjo. Kot sem že povedal, je Kramberger bleščeče dopolnil nekatere moje zamisli, vendar pa mu je na koncu stvar nekako »ušla iz rok«, zaradi tega je zašel v precejšnje težave in nasprotja. Oglejmo si le eno izmed ugotovitev, do katerih prihaja ta avtor in je — po mojem skromnem mnenju — povsem »izven«: »Slovenec naj bo svojemu narodu zvest, kadar bo pač osebno sodil, da se mu to, če ne takoj, pa vsaj na daljši (a ne predolg) rok splača.«⁴ Tu daje Kramberger moralno normo, ki je povsem v nasprotju s tem, kar Slovenci vsakodnevno občutimo in delamo, posebej v tujini, a tudi v centru. To kratko in malo ni res. Recimo nam v zamejstvu bi se, gledano kratkoročno in dolgoročno, veliko bolj splačalo, da se poitalijančimo. Tudi Prešernu bi se verjetno veliko bolj splačalo postati nemški ali morda ilirski pesnik kakor slovenski. Verjetno bi v tem primeru lahko dovršil svoj socialni vzpon. Zakaj ni ga razloga, da ne bi bil kot nemški pesnik v takratni Ljubljani lahko zlezel na pozicijo mestnega notarja, to pa bi se mu splačalo tudi z ekonomskega vidika, pa še Julijo bi bil v takih okoliščinah lahko dobil povrh. Prešeren je hotel napraviti kariero, vendar jo je hotel napraviti kot Slovenec, zaradi česar je

zašel v protislovje s sistemom. V tem protislovju je osebno propadel, pokazal pa je s svojim dejanjem pot množici, ki je prihajala za njim, in prav v tem je bistvo njegove emblematične vloge, o kateri je bil govor.

Tudi mnogo naših ljudi v zamejstvu bi s prehodom v tuj svet doživelo boljše in lepše razmere, kakor jih sicer. Morda bi z večjo težavo postali literati, slavni pesniki in pisatelji, slikarji, umetniki, ker je srčika italijanskega naroda nekje drugje kot pa tu na periferiji; po drugi plati pa je italijansko okolje bolj široko, bolj bogato, ima na voljo, če naj uporabljamo Krambergerjevo terminologijo, več in boljše plačanih mest od manjšinskega, to pa daje vsakemu ali skoraj vsakemu normalno delavnemu človeku možnost za določeno mesto. Če se to ni zgodilo in se ne dogaja, pomeni, da so tu neki drugi razlogi, ki jih Kramberger ni opazil. Za naše razmišljanje ni važna toliko primerjava med Slovenci in tujci dandanes, ker so to svetovi, ki so približno enako strukturirani, kolikor je bistvena primerjava med nestrukturiranim začetkom Slovencev in strukturiranimi svetovi, v katerih so takrat Slovenci imeli živeti.

Biti pisatelj in pesnik v takšnem nestrukturiranem svetu brez honorarjev, možnosti, plasmaja svojih izdelkov, brez mest na razpolago, to ni bilo lahko. Dejansko si je Prešeren s tem, da je pisal slovenske pesmi, pokvaril možnost kariere, ki se mu je ponujala v nemškem svetu. Če narobe parafraziram Krambergerja, lahko rečem, da je bil Prešeren svojemu narodu zvest, čeprav je vedel, da se mu to ne splača ne na krajši in niti na daljši rok, saj je, revež, umrl, preden bi bil lahko okusil kakršen koli sad svoje odločitve.

Kot vidimo, je tu neka kontradikcija, v katero se je Kramberger ujel in je izražena v obeh nasprotujočih si trditvah, ki ju najdemo v njegovih esejih:

a) slovenski književnik si je slovenski narod izmislil, ustvaril, formiral, ker se mu je to splačalo: »če torej naroda še ni, če je dana šele njegova etnična možnost, si ga književnik brez izbire MORA iz te surovine ustvariti, kar pomeni, da njegovo stvarjenje naroda ni nikakršno »darilo« nikomur drugemu kakor kvečjemu samemu sebi«.

in

b) slovenskemu književniku se ne splača biti član slovenskega naroda: »Tako slovenski književnik, čeprav pripadnik uspešne slovenske elite, iz dneva v dan boleče doživlja vprašljivost svojega narodnega projekta na lastni koži.« Še prej pa: »pisanje . . . slovenskemu književniku ne odpira kaj prida perspektiv, niti gmotne, v smislu resničnih bogastev, ki bi se nakopičila npr. od procentualnega honorarja pri velikih nakladah, niti moralno, v smislu podobno impozantnih statusnih priznanj«.

Torej, kako je zdaj, se slovenskemu književniku splača ali ne splača biti član slovenskega naroda?

Mnenja sem, da se je Kramberger ujel v to zanko, ker je izšel iz napačnih miselnih osnov. Bistvo njegovega razmišljanja izhaja iz podmene, da so si literati narod nekako izmislili, si ga ustvarili zato, ker so ga potrebovali, da si ustvarijo občinstvo za svoje delovanje (pisanje), ki takšnega občinstva potrebuje. To jasno dokazujejo naslednje trditve iz eseja Slovenofilija slovenskih književnikov⁴: »... slovenski književnik za uresničitev svojega na-

črta nujno potrebuje slovenski narod kot svoje edino možno občinstvo; to je očitno *sine qua non*, se reče, da brez naroda književnika kratko in malo ne bi bilo . . . » Ali pa naslednja trditev, ki še jasneje prikazuje Krambergerjev pogled na to vprašanje: »Če torej naroda še ni, če je dana šele njegova etnična možnost, si ga književnik brez izbire MORA iz te surovine ustvariti, kar pomeni, da njegovo stvarjenje naroda ni nikakršno darilo, nikomur drugemu kakor samemu sebi.«

Če na kratko povzamemo Krambergerjevo dilemo, je problem naslednji: pred sabo imamo dva elementa, slovenski narod kot etnično skupnost na nižji socialni stopnji in književnike (ki bi jih jaz raje imenoval kulturnike, ker je to širši pojem, ki temu primeru bolje ustreza). Ta dva elementa sta v nekem medsebojnem odnosu. Mislim, da se da bistvo problema prisposodobiti z znano priliko o jajcu in kokoši. Se je prej razvilo jajce ali kokoš? Kramberger nam z vso gotovostjo odgovarja: Bila je prej kokoš, prej je bil razred književnikov, ki si je kasneje ustvaril jajce — slovenski narod, ker ga je potreboval, da bi pač v njem in nad njim izvajal svoj vpliv (beri nietschejansko moč).

Znano je, da dilema med jajcem in kokošjo ni rešljiva s klasičnimi sredstvi. Treba je uporabiti izsledke teorije informacije in teorije sistemov. V tej luči se dilema izkaže za lažno: noben sistem ni zadosten sam v sebi, temveč je njegov nastanek povezan z vplivom iz kakšnega drugega, zunanjšega sistema, ki je po navadi na višji ravni. Potreben je zunanji stimulus ali dražljaj. Ne moremo se odločiti niti za jajce niti za kokoš. Tu mora biti neka propenzija za nastanek sistema, nato mora zunanji vzrok sprožiti nastanek sistema, nato lahko sistem funkcionira samo za določeno dobo, dokler ne usahne sam od sebe ali pa zaradi novega zunanjšega dražljaja. Sistem jajce — kokoš deluje kar naprej, vendar stoji na njegovem začetku zunanji vpliv, ki ga je pognal v tek.

Analogno lahko trdimo, da je sistem razred intelektualcev — slovenski kmečki sloj, deloval tako, kakor ga opisuje Kramberger (to se pravi samozadostno) v klasični dobi našega narodnostnega formiranja, ki je trajala približno vse prejšnje stoletje. Nastajajoči sloj intelektualcev, predvsem literatov, je začel delovati skrajno propulzivno in dinamično v smeri in smislu nastanka slovenskega naroda in njegove strukturacije na višji ravni. To izrazito opazimo, če primerjamo statičnost, ki je bila značilna za stari kmečki sloj. Ne da ta sloj ne bi imel nikakršnega interesa, da se slovenski narod konstituira. Imel ga je, vendar je bil ta interes bolj trpne, samoohranitvene narave. Kako lahko kmečki sloj učinkovito ohranja etnične značilnosti prebivalcev tudi skozi daljša zgodovinska obdobja in celo v sovražnih razmerah, je lepo pokazal Albert Rejec v Zalivu¹³ na primeru Beneških Slovencev.

Novi sloj intelektualcev pa je začel to delo opravljati veliko bolj dinamično. Šele ta sloj je pojem slovenskega naroda sploh definiral in mu dal ime. In znano je, da je najvažnejše opravilo, če hočemo postaviti učinkovit sistem, to, da ga definiramo in zamejimo. Šele ta sloj se je začel dosledno vesti po logiki, ki je vodila v njegovo načrtno konstitucijo. Šele ta sloj si je zastavil problem Slovencev »kot projekt«, kot pravi Kramberger, zakaj šele

¹³ Zaliv, 4, 1966.

ta sloj je imel neposreden interes, da se tak in tak narod konstituira. V prvi fazi je to bil sloj literatov, a literati so potrebovali občinstvo. Njih občinstvo pa se ni moglo rekrutirati iz ruralnih plasti tradicionalnega fevdalnega sistema, ki je bilo brez vsake izobrazbe. Njih občinstvo so lahko bili le ljudje, podobni njim samim, to se pravi ljudje, ki so se začeli vzpenjati po socialni lestvici prek šolanja in izobrazbe. Zato so take ljudi začeli »ustvarjati po svoji podobi«. Začeli so jih izobraževati in jim vlivati svoje vrednote, misli in informacijo. Literati so se tega posla lotili z velikim impulzom in dinamiko.

Toda če naj bomo kos Krambergerjevim dilemam, moramo tudi upoštevati, kaj je sistem sprožilo na vsem začetku. Propenzija za sistem je vsekakor bila slovensko govoreča kmečka plast iz fevdalne dobe. Tisto, kar je moralo nekako nastati od zunaj, so bili intelektualci. Zanje je bil potreben zunanji trzlaj.

Ta zunanji dražljaj sem odkril zelo jasno, ko sem pred kratkim prebiral knjigo Davida S. Landes, profesorja ekonomske zgodovine v Harvardu, *The Unbound Prometheus* (mi bi lahko ta naslov prevedli kot *Razvezani ali Razklenjeni Prometej*)¹⁴. V njej avtor opisuje nastanek industrijske revolucije v Evropi. Ne govori sicer izrecno o Slovencih, vendar pa njegov oris prikazuje razvoj, ki je tudi z nami v zvezi.

Landes najprej raziskuje vzroke za začetek industrijske revolucije v Angliji. Med različnimi elementi omenja tudi večjo demokratičnost, ki je vladala v osemnajstem stoletju v tej deželi in je odprla pot ustvarjalnemu zanosu najširših ljudskih množic. Pravi, da so bile v tistem obdobju dežele na celini veliko bolj toge v oblastnih odnosih in predvsem v ekonomskih odnosih, zaradi tega se industrijska revolucija ni mogla roditi tu. Toda v približno petdesetih, sto letih je Nemčija dohitela zamujeno in proti koncu devetnajstega stoletja prehitela Anglijo. V določenem zgodovinskem obdobju je torej postala prva industrijska sila na svetu.

Kako je bilo to mogoče? Problem je, če sem Landes prav razumel, predvsem v tem, da je to Nemčija dosegla, čeprav ni razvila bolj demokratične družbe od angleške. Nasprotno, Nemčija, a še prej Prusija, sta bili ves čas svojega vzpona togi, absolutistični vladavini. Landes omenja več elementov, ekonomskih, finančnih in drugih, ki so Nemčiji omogočili, da se je takó hitro premaknila naprej, med temi pa omenja enega, ki je za nas izredno zanimiv. Skoraj vse institucije, ki jih je Nemčija imela, so bile manj demokratične od enakovrednih angleških, imela pa je eno, ki je bila avantgardna. Ta je odigrala tisto odločilno vlogo. Ta je štela v danem trenutku. To je bila *obvezna šola*. Anglija ni razvila obvezne šole. V takratni Angliji je bila šola razredna institucija. Landes omenja zanimivo dejstvo, da se v Angliji v industrijski revoluciji proletarci sploh niso šolali. Šola je bila le za meščane in plemstvo.

Nemčija pa je uvedla šolo brez razlik. V prvih razredih osnovne šole sta sedela skupaj sin delavca in sin barona, sin kmeta in sin gospodarja železarne. To, na prvi pogled nepomembno, a vendar daljnosežno dejstvo, je Nemčiji omogočilo, da je v kratkem času iz svojega naroda ekstrahirala

¹⁴ David S. Landes, *The Unbound Prometheus*, Cambridge University Press, 1969.

veliko izvrstno izvežbanih kadrov, ki so pripomogli, da je postala največja industrijska sila sveta.

Nemška in avstrijska vladarska hiša sta bili ves čas ozko povezani, in kar je uvajal en kaiser, je želel posnemati drugi. Takó je obvezna šola prišla na slovensko. Ta novost pa je primorala našo staro kmečko plast, da je začela pošiljati svoje otroke v šolo, to pa je bil tisti impulz, ki je sprožil opisani proces.

Seveda, stvar bi bilo potrebno še podrobneje raziskati, to pa bi nas dovedlo verjetno do zanimivih konstatacij o tem, kako je ves mehanizem pravzaprav deloval. Poleg tega imamo prav gotovo razen šole še druge impulze, ki so takrat začeli delovati na ljudi. Toda nobenega dvoma ni, da je bila obvezna šola impulz, ki se je zagrizel v globino problema. Obvezna šola je ljudi kratko in malo prisilila, hočeš ali nočeš, da so se začeli modernizirati. Drugi elementi so bili bolj površne narave. Delovala je, recimo, tudi misel o francoski revoluciji, vendar je malo verjetno, da je to lahko posebno bistveno vplivalo na nedejavnost kmečkih mas, ki so takrat po možnosti še imele v spominu katastrofalne posledice kmečkih uporov sto ali dvesto let prej. Obvezna šola pa je bila tako rekoč obligatorični stimulan v sodobnost.

Vidimo torej precej jasno, kje je zanka, v katero se je Kramberger ujel v svoji obravnavi problema: ni mogoče trditi, da bi bili intelektualci in kulturniki kot nekakšni bogovi, z nietschejansko gesto volje ustvarili in ustvarjali slovenski narod. Oni sami so bili produkt razmer, na katere sploh niso imeli vpliva. Ko pa so že bili tu, so svojo nalogo opravili hitro in zadovoljivo, prek mehanizma, ki je verjetno zelo blizu tistemu, ki ga opisuje Kramberger. Ko so nastali, so imeli velik interes, da stvari stečejo naprej, da se slovenski narod bolj in bolj konstituira. Se pravi, da tu ne moremo govoriti o neki abstraktni »povsem svobodni«
izbiri, pred katero je stal in še stoji naš intelektualec, ki se po hamletovsko sprašuje, ali se spleča ustvariti slovenski narod ali ne. Abstraktno so sicer izbire svobodne, konkretno pa je vsaka pogojena z mnogimi elementi, ki jih nikakor ne moremo omalovaževati.

Sistemska obravnava pa pokaže še na drugo pomanjkljivost v Krambergerjevi razpravi. Ko na moj zgodovinski proces projicira status literatov pri reviji Problemi, implicite obravnava sistem intelektualci — kmečki sloj, kakor če bi veljal še v sedanosti, česar nikakor ni mogoče trditi. Videli smo, kako in zakaj se je ta sistem pojavil v zgodovini Slovencev, videli smo tudi, kako je deloval. Sedaj pa moramo še prav jasno dodati, da je bil časovno omejen. Prav kmalu se je po svoji notranji nujnosti, pa tudi zaradi cele vrste močnih zunanjih vplivov diverzificiral v dosti bolj široko in mnogolično strukturo, zaradi tega danes sploh ne moremo govoriti o Slovencih kot o sistemu, kjer bi imeli nasproti kmečki plasti le tenek sloj literatov. Prvič, že sama kmečka plast se je spremenila, postala je številčno mnogo šibkejša, kot je bila v preteklosti. Drugič, plast se je na višji ravni diferencirala v množico poklicev in slojev, ki imajo s starim slojem literarnih intelektualcev kaj malo opravka: tu imamo politike pa ekonomske operaterje pa industrijski proletariat pa tehnike, znanstvenike, arhitekto, itd. Imamo tudi kulturne delavce, pesnike in pisatelje, toda ti so le delček širše strukture. V takšni situaciji je njih vloga bistveno drugačna od vloge, ki so

jo igrali njihovi duhovni očetje, ki so stali na konici narodnobudniškega gibanja. Razume se, da je v tej situaciji govoriti o »volji po moči« literatov čudno početje, saj diši po iluziji.

Trst, aprila 1972

Poskus o slovenskem narodu

J. Boris
Žabkar

Zakaj pripadamo slovenskemu narodu? Vprašanje, ki ga takó zastavljam, vsebuje pravzaprav dvoje vprašanj. Prvo je to: Ali so Slovenci narod? Drugo pa je: Zakaj mi — če so Slovenci narod — temu narodu pripadamo?

Da kolikor toliko v redu ravnam, naj predvsem definiram, kaj je narod. Pri tem uporabljam kar se dá preprosto metodo, ki se mi pa — vsaj kot izhodišče — zdi korektna. Vprašam se namreč, kaj je skupnega vsem tistim konkretnim tvorbam, ki jih slovenski občevalni jezik zaznamuje z besedo NAROD in torej po mišljenju slovensko govorečega človeka ustreza pojmu NAROD. Pri tem se seveda obračam na vsakega od bravcev z vabilom, da takó pridobljeno definicijo — ki ni in noče biti drugega kot deskriptivna — sam pri sebi verificira ali moj miselni postopek sam pri sebi (če mogoče) ponovi in ga tako overovi.

Ko definicijo postavljam, ne trdim, da je ni moč izdelati v globino. Nasprotno je res. Vendar prepuščam to delo v glavnem filozofom (fenomenologom, socio-ontologom, »eksistencistom«), pa tudi zgodovinarjem, psihologom, sociografom in politologom. Jaz sam pa si potem, ko sem definicijo postavil, zastavim vprašanje: SO Slovenci to, kar takó definiram? Oziroma: SO to, kar takó dobljeni pojem NAROD vsebuje? A tudi, ko na to odgovorim, samó nakažem pot, ki se mi zdi prava.

Mislím, da hoče slovenski pojem NAROD tole izraziti: Usodno človeško občestvo, katerega udje se te usodne občestvenosti zavedajo, jo hočejo ohraniti in jo zaradi tega opremiti s primernimi sredstvi, kot so: moč, organizacija, pravna zasidranost.

Narod je potemtakem občestvo, ki se kot táko konstituira ob srečanju konkretnih historičnih — in torej človeškozadržanijskih — komponent s konscientizacijo prav teh komponent in ki ob tem srečanju pride do veljave tudi v volji ostati samosvoje ter zato zagotoviti samo sebe s sredstvi moči, organizacije in pravnih ustanov.

Z drugimi besedami: táko in takó konscientizirano občestvo jè; v njem pa živi vrhu tega še postulat, da si dá oblastveno, se pravi državno ali državi podobno organizacijo; to vsaj v konkretni situaciji sveta; (ko pišem te slednje besede, imam v mislih Marxovo prerokbo o državi, ne da bi vanjo verjel). Še drugače bi se morda dalo reči takó: Táko in takó konscientizirano občestvo jè; a vrhu tega ima v sebi še voljo, da samo sebe zagotovi s tem, da se opremi s tisto družbo, ki jo imenujemo DRŽAVA, ali vsaj z nekaterimi bistvenimi atributi tiste družbe, ki jo imenujemo DRŽAVA.

Ko pravim USODNO občestvo, uporabljám ta pojem v dvojnem smislu: mislim na neko skupnost usode vseh članov tega občestva; mislim pa tudi na dejstvo, da je vsak dejanski član tega občestva postal to po nekem